

BAĞIMSIZLIK SONRASI ORTA ASYA ÜLKELERİNİN YOKSULLUK SORUNU

Yrd.Doç.Dr. Abdullah ÖZDEMİR*

Yrd.Doç.Dr. Mesut ÇAKIR**

ÖZET

Orta Asya ülkeleri, SSCB'nin dağılması sonrası yapıya hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu nedenle, 1991 yılında yaşanan bağımsızlık sonrası dönem kendileri adına iyi bir şekilde değerlendirilememiştir. Bölge ülkeleri kalkınmalarını sağlayacak kaynaklara sahip bulunmakla birlikte, bunun büyümeye dönüştürülme süreci, çeşitli politik ve ekonomik sorunlar nedeniyle kesintiye uğramaktadır. Bu nedenle, politik ve ekonomik sorunlara getirilebilecek kalıcı çözümler, ülkelerin yoksulluğunu azaltma yönünde son derece öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Orta Asya.

ABSTRACT

Poverty Problem Of Central Asian Countries After Their Independence

Central Asian countries were caught unready the structure that occurred after the break down of the USSR. Because of this, post-independent time couldn't be evaluated properly for themselves. Although the regional countries have the resources which could make them to develop, the growing process of these countries have been interrupted by the political an economical problems. Consequently, permanent solutions for political and economic problems are very important to reduce the poverty of these countries.

Keywords: Poverty, Central Asia.

I.GİRİŞ

Ülkelerin büyüme ve kalkınma yolunda sahip oldukları kaynaklar büyük öneme sahiptir. Bu nedenle var olan potansiyelin kullanılabilmesi, ülke vatandaşlarının gelirlerini artırıcı bir etki meydana getirecektir.

Orta Asya ülkeleri günümüz dünyasının önemli enerji depolarının başında gelmektedir. Bu nedenle bölge, üzerinde yoğun olarak çalışılan bir alan olma özelliğine sahiptir.

Bu çalışmanın ana amacı, Orta Asya ülkeleri için önemli bir sorun haline gelen yoksulluğun İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ile incelenmesi ve bağımsızlık sonrası sürecin ülkeleri hangi şekilde etkilediğini ortaya koymaya yöneliktir. Bunun için çalışmanın ana materyalini, Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü tarafından her yıl düzenlenen "İnsani Gelişme" Raporları ve Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankasının hazırladığı "Geçiş Ekonomileri" raporları ile ilgili literatür oluşturacaktır.

II. ORTA ASYA'DA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Bugün Orta Asya ülkeleri olarak; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan sayılmaktadır. Dönemin SSCB devletleri olan bu ülkeler birliğin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

* Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü

** Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü

XX. yüzyılda ekonomik sistemlerin en önemli deneyimlerinden biri, kumanda tipi ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine dayalı modele doğru çok hızlı ve kapsamlı bir şekilde yaşanan geçiştir (Egeli ve Emsen, 2002: 37).

Batı yanlısı demokratik Rus seçkinlerinin serbest piyasa ekonomisi yoluyla hızlı bir modernleşmeye geçmek için Orta Asya ülkeleri yükünü üstünden atmak istemesi, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının gerçek nedenidir. Orta Asya ülkelerini hazırlıksız yakalayan bağımsızlığın elde edilmesinden bu yana geçen süre boyunca adı geçen ülkeler egemen ve bağımsız olabilmek gibi önemli bir görevle yüz yüze gelmişlerdir. Bağımsızlık sonrasında ülkelerin devleti inşa etmenin pek çok problemiyle karşılaştığı zor bir süreç içinde ekonomi, Rusya ile olan sıkı bağların aniden kopması ve sonuçta sübvansiyonların durdurulması nedeniyle hızlı bir düşüşe geçmiştir. Kırsal alandaki işsizliğin ve çevresel daralmanın yol açtığı keskin sorunlar bir sonraki aşamada farklı etnik kökenler arasındaki ilişkilerin de kötüleşmesine sebebiyet vermiştir (www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf,s. 1).

Orta Asya ülkelerinin 1991 yılında egemenliklerine kavuşması, onlara yeni bir uluslararası ve güvenlik ilişkileri kapısı açtı. Ancak bu ilişkiler, SSCB'nin mirası olan özel nitelikleri de içinde barındırmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin ani bir biçimde dağılması, bölgesel güvenlik ile ilgili yapılacak yeni kurumsal düzenlemelere yönelik ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Sovyetlerin çok merkezi nitelikteki siyasi, ekonomik ve askeri kurumlarının yerine o kadar kısa bir sürede yenilerinin getirilebilmesi zordur (Rondeli, 2003: 209).

Orta Asya; tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik doku ve dinamikleri itibarıyla, çok bilinmeyenli bir denkleme benzemektedir. Öyle ki, bir yanında "eski" ve fakat "eskimemekte ısrarlı vasi" sıfatıyla Rusya; bir yanında çok yakın tarihsel, kültürel ve soy bağları ile bağlı bulunan Türkiye; diğer bir yanında ise marjinal çıkışları ile hem ülke bütünlüğünü koruma ve hem de "dünya devleti" görünümünü pekiştirme gayretindeki İran gibi ülkeler yer almaktaydı. Bölge merkezli çıkar mücadeleleri platformunda, dış güçler enerji potansiyelinin akım ve kullanımı stratejisini kendi çıkarları doğrultusunda bir yapılanma düzlemine çekerken, geliştirilen proje taslaklarının daha çok objesi konumundaki bölge ülkeleri de bağımsızlıklarını kurumsallaştırmaya çalıştırmaktadırlar. Bölge ülkeleri, orta ve uzun vadede bağımsızlıklarının sürdürülebilirliğinin en büyük güvencesi olarak, bölge dışı güç odaklarının burada, vazgeçemeyecekleri ve hatta riske atamayacakları bir takım köklü yatırım ve genel olarak ilişkiler ağı oluşturmaları gereğini kavramış görünmektedir (Aras, 2001: 209).

Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçme hususunda ekonomik dönüşüm programlarını başlatmışlardır. Bu süreçte, klasik üretim yapısı ve buna bağlı olarak da klasik arz ve tedarik sisteminin önemli ölçüde devam etmesi, bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılıklarının kısmen devamına yol açmıştır. Eski SSCB ulaştırma altyapısının Rusya Federasyonuna merkezi bir konum sağlaması, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya bağımlılıklarındaki devamlılığın önemli bir diğer nedenidir. SSCB döneminin ekonomik ihtisaslaşma politikaları da bağımsız kalan Cumhuriyetler arası ticari ilişkilerin sürmesine ve ticaretin büyük ölçüde Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine yönelmesine neden olmuştur. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak, Orta Asya ülkelerinin ekonomileri, diğer Topluluk ülkelerindeki ekonomik, hatta siyasi gelişmelere son derece duyarlı hale gelmiş ve ticari ilişkilerdeki aksamalar ciddi ekonomik krizlere yol açabilecek düzeyde olmuştur (Bilgin, 2002: 2).

Orta Asya ülkelerinin devlet oluşturma süreci kimlik bunalımı, ona eşlik eden etnik düşmanlık ve çatışmaların yanı sıra yoğun ekonomik krizlerin yaşandığı bir ortamda devam etmektedir. Bölgenin önde gelen devletleri, istikrarlı bir devlete sahip olmadan, kalkınmayı ve ekonomik açıdan düzelmeyi başaramayacaklarını anlamaktadır. Piyasa ekonomisinin yanı sıra demokratik sivil bir toplum oluşturmak için güçlü devletlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Üstelik bu tür toplumların ve piyasa ilişkilerinin oluşturulmasında devletin kendisinin büyük bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Komünizm-sonrası edinilen tecrübe, ekonomik yapılanma ve değişimlerinden devletlerin kendisinin sorumlu olması gerektiğini göstermiştir (Rondeli, 2003: 212).

Kazakistan, doğal kaynaklar açısından zengin bir bölge ülkesidir. Ülke, petrol rezervinin büyüklüğü ile tüm dünyanın ilgi odağı olmuştur. Rusya ve ABD, Kazak petrollerinin en büyük iki yatırımcısı konumundadırlar. Kazakistan'dan çıkarılan petrolün kendi topraklarından geçmesini isteyen Rusya, bu yolla hem gelir elde etmeyi hem de Kazakistan'ın kendisine daha da bağımlı hale gelmesini amaçlamaktadır. Türkmenistan için de en büyük engel olarak ortaya çıkan ülke Rusya'dır. Ruslar bu

ülkede de kilit noktadadırlar. Ayrıca kilometre kareye düşen insan sayısının çok düşük olması savunma konusunda Türkmenistan'ı Ruslarla işbirliğine zorlamıştır. Orta Asya ülkeleri, Çarlık ve Sovyet dönemlerinden kalma birçok problemle boğuşmaktadırlar. Rusya'ya bağımlılığın ötesinde kendi içyapılarındaki tarihsel kökenlere dayanan siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri nitelikli birçok problem kısa sürede halledilebilecek cinsten değildir. Kendi siyasi rejimlerinin tam olarak ne olacağını belirleyip yerleştirmeleri, ulusal kimliklerinin ne olacağına karar vermeleri, kısaca bütün halkı ve grupları içine alan meşru bir yönetim oluşturmaları bile başlı başına problem oluşturmaktadır (http://strateji.cu.edu.tr/TURK_DUNYASI/turk_dun_mak_1.asp).

Orta Asya bölgesinde daha sık bir şekilde komşu ve uzak devletlerin çıkarları çatışmaya başlamıştır. Bundan dolayı bölge kendi eski hakimi olan Rusya'nın olduğu gibi, dünyada söz sahibi olmak isteyen bir çok devletin dikkatlerini çevirdiği bir yer olmuştur. Bu ülkeler; ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, Türkiye, Fransa, Çin, yakın ve Ortadoğu öncü devletleri ve Uzakdoğu ülkeleridir. Söz konusu ülkeler Orta Asya bölgesine çok farklı nedenlerden dolayı ilgi göstermektedirler. Bu nedenler ekonomik olduğu gibi dini ve jeopolitik de olabilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, genel olarak büyük devletlerin çıkarları bu bölgede çatışıyor ve aralarında bölgeden ekonomik kâr elde etme, kaynakları kontrol etme, sıkı politik, ekonomik ve ideolojik ilişkiler kurma, stratejik öneme sahip sanayi kollarını ele geçirmek olarak bir mücadele yaşanmaktadır (Malashenok, 2006: 67).

Günümüzde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan gerek siyasi ve askerî, gerek ekonomi alanında önceliği Rusya'ya tanımaktadırlar. Son dönemde Batı ile yakınlaşmaya başlayan Kazakistan da, önceliği sırasıyla Rusya, Çin ve ABD'ye tanıdığını açıklamıştır. Tarafsız politika izleyen Türkmenistan'ın bile diğer ülkelere göre Rusya'ya daha yakın durduğunu söylemek mümkündür (Kamalov, 2007: 86).

III. YOKSULLUK VE YENİ YÜZLERİ

Yoksulluğun tanımlanmasında genellikle gelire dayalı bir içerik benimsenmektedir. Yoksulluk, insanların kabul edilebilir yaşam koşullarına özgür ve insana yakışır, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı, yaratıcı bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli her türlü insani en temel öge olan fırsat ve olanaklara sahip olamamalarıdır (Gül vd., 2007: 248).

Bununla birlikte, genel kabul gören tek bir yoksulluk tanımı bulunmamaktadır. Konuyla ilgili genellikle mutlak ve nispi olarak ikili bir ayrıma gidilmek suretiyle işe başlanmaktadır. Bu ayrım esasında fizyolojik ve sosyal sorumluluk kavramları arasında yapılmaktadır (Townsend ve Kennedy, 2004: 9).

Yoksulluk; mutlak ve göreceli (nispi) olarak iki temel açıklama biçimiyle açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu doğrultuda mutlak yoksulluk; hane halkı veya bireyin yaşamını fiziksel temelde devam ettirebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu asgari tüketim seviyesidir. Bu seviyeyi belirleyen unsur ise bireyin ya da hane halkının bütçesidir. Bu bütçelemede iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki, aile büyüklüğü ile en düşük seviyede tüketilecek mal ve hizmet ihtiyaçları; ikincisi ise bu ihtiyaçları giderecek olan harcama miktarının belirleyicisi olan mal ve hizmetlerin fiyatlarıdır (Dumanlı, 1996: 6).

Bir diğer tanımlama olan göreceli yoksulluk kavramı ise, insanların toplumsal gereksinimlerini de dikkate alarak, toplumdaki kabul edilebilir en düşük tüketim düzeyinin altında kalanları göreceli anlamda yoksul olarak nitelendirmektedir (Komşu, 2005: 144).

Göreceli yoksulluk hesaplamalarında bireyin insanca bir yaşam sürdürmesi için yaşadığı toplumsal çevredeki temel altyapısal, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayamaması da yoksulluklar kategorisi içinde ele alınmaktadır. Bireyin belirli bir yaşam düzeyine sahip olarak yaşamını sürdürebilmesi için gerekli toplu taşıma, içme suyu, sağlık, eğitim ve kültürel etkinlikler gibi mal ve hizmetlerden yoksun olması göz önüne alınmakta ve bunları karşılayacak gelir düzeyi saptanmaktadır. Bu gelirin altında gelire sahip olanlar, üstündekilere göre yoksul olarak kabul edilmektedir (Gül, 2002: 109).

Özellikle kırdan kente göçün artmasının temel nedenlerinden bir tanesi daha yüksek gelire sahip olma istediğidir. Ancak günümüzde yaşanan bu göç olgusu zenginliğin paylaşımı olarak değil, fakirliğin paylaşımının yaşandığı bir kent yoksulluluğunu gündeme getirmiştir.

Günümüzde yoksulluğun artması ve çeşitlenmesiyle birlikte kentler, sorunların giderek yoğunlaştığı, somutlaştığı ve aşırı uçlarda sorunsallaştığı alanlar haline gelmektedir. Kentlerde, kapitalizm, modernleşme, küreselleşme ve buna dayalı sınıfsal eşitsizliklerin beraberinde getirdiği en önemli sorun

alanı olarak kentsel yoksulluk gündeme gelmiştir. Kentlerde farklı yönleriyle görünen bu yoksulluk hemen hemen bütün toplumlarda kendini göstermekle birlikte, özellikle az gelişmiş ülkelerin çok önemli bir sorunudur (Aytaç ve Akdemir, 2003: 58).

Yukarıda yapılan açıklama yoksulluğun salt “gelir” düzeyine indirgenmesi olarak değerlendirilmesine bağlı tanımdan ortaya çıkmaktadır. Ancak, literatürde geliri tek ölçüm kriteri olmaktan çıkaran farklı yoksulluk tanımları, değişen ve gelişen toplumsal taleplere bağlı olarak yapılmaktadır (DPT, 2001: 103).

Gelir ve tüketim göstergelerinin yoksulluğun tanımlanmasında ve yoksulluğa karşı strateji geliştirmede yeterli olmaması nedeniyle daha kapsamlı yoksulluk göstergeleri bulma çabaları uzunca bir geçmişe sahiptir. Yaşam beklentisi, ölüm oranı, kötü beslenme, okuryazarlık oranı gibi göstergeler, refah ve yoksulluk göstergesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İGE iyi ve uzun yaşam, bilgiye erişim ve yüksek hayat standardı esasına dayalı olarak insani gelişim tanımından yola çıkarak eğitim gelir ve göstergelerinden oluşmaktadır. İGE sosyo-ekonomik göstergeleri ekonomik büyüme ile ilişkilendirmekte; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birlikte izlenmesi ve karşılaştırılabilirliklerine olanak sağlamaktadır (Şenses, 2003: 97-100).

IV. YOKSULLUĞUN ORTA ASYA'DAKİ GÖRÜNÜMÜ

Makalenin bu kısmında Orta Asya ülkelerinin sahip oldukları nüfus, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), İGE değerleri ve alt bileşenleri verilmek suretiyle ülkelerin hangi gelişmişlik seviyesinde oldukları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Orta Asya ülkelerinin nüfus konusundaki gelişmelerinin görülebilmesi amacıyla Çizelge 1 düzenlenmiştir.

Çizelge 1. Orta Asya Ülkeleri Nüfusları ve Gelişim Oranları (Milyon)

Ülkeler	1975	1992	1993	2004	2005	Ortalama Nüfus Artış Oranı (%)
Kazakistan	14.1	16.9	16.9	15.1	15.2	0,2
Türkmenistan	2.5	3.8	3.9	6.5	6.5	2,2
Kırgızistan	3.3	4.5	4.5	5.1	5.2	1,6
Özbekistan	14.0	21.4	21.9	26.0	26.6	2,2
Tacikistan	3.4	5.6	5.7	6.4	6.6	2,2

Kaynak: UNDP İnsani Gelişim Raporları ve EBRD, Transition Report 2007.

Orta Asya ülkeleri arasında en büyük nüfusa sahip ülke Özbekistan'dır. 1975 yılında Kazakistan ile hemen hemen aynı nüfusa sahip olan Özbekler, 2005 yılında 26.6 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Özbekistan'da ölüm oranının son 10 yılda % 20 oranında azalması ve bebek ölüm oranının binde 23'ten binde 13'e düşmesinin önemli payı bulunmaktadır. Kazakistan'da yıllık nüfus artış oranı düşük seviyede olduğu için 2005 yılında nüfus ancak 15.2 milyon olabilmiştir. Yine Türkmenistan ve Tacikistan'ın da yıllık nüfus artış hızları yüksektir. Kırgızistan nüfusu ise daha ılımlı bir şekilde artış göstermiş, 1992 yılında 4.5 milyon kişi olan nüfus 2005 yılında 5.2 milyon kişiye çıkmıştır. Orta Asya ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH'nin gelişiminin görülebilmesi amacıyla Çizelge 2 oluşturulmuştur.

Çizelge 2. Orta Asya Ülkeleri Kişi Başına Düşen GSYİH (Dolar)

Ülkeler	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	1992–2006 Dönemi Toplam Artış Yüzdesi
Kazakistan	349,6	1.230,5	1.491,7	1.657,2	2.062,3	2.862,5	3.758,3	5.221,5	1.393,6
Türkmenistan	351,8	563,4	650,4	774,5	954,9	1.078,1	1.283,0	1.564,2	344,63

Özbekistan	91,9	366,2	305,6	329,3	380,3	472,3	572,0	655,0	612,73
Kırgızistan	170,9	279,2	309,3	322,1	381,4	434,5	479,6	549,0	221,24
Tacikistan	51,5	159,9	169,3	191,0	244,4	322,1	355,1	426,5	728,16

Kaynak: EBRD, Transition Report 2007.

Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları 1992 yılında son derece düşük KBMG'e sahiptirler. 1992-2006 döneminde kişi başına gelir rakamları önemli oranlarda artış göstermiştir. Özellikle Kazakistan ve Türkmenistan diğer bölge ülkelerinden daha yüksek oranda bir performans sergilemişlerdir. Kazakistan 1992-2006 yılları arasında toplam artış yüzdesi en yüksek ülke olarak ön plana çıkmıştır. Ancak bu yapının ortaya çıkmasında özellikle söz konusu iki ülkenin sahip oldukları önemli enerji kaynakları önemli rol oynamıştır. Yine diğer bölge ülkeleri SSCB dönemine göre gelirlerinde önemli mesafeler kaydetmiş olmakla birlikte, dünya geneli düşünüldüğünde sahip oldukları gelirin çok düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinde gelir dağılımında adaletsizliğin yüksek olduğu da hesaba katıldığında bölge insanların yaşam standardının düşük seviyede olduğu ifade edilebilir.

Aşağıda Orta Asya ülkelerinin dünyada gelir açısından hangi düzeyde olduklarının ortaya konulabilmesi amacıyla Çizelge 3 düzenlenmiştir.

Çizelge 3. Orta Asya Ülkelerinin 2005 Yılı Kişi Başına Milli Gelir Rakamları ve Dünyadaki Yerleri (Satın Alma Gücü Paritesi) (\$)

Sıralamadaki Yeri	Ülkeler	KBMG
1	Lüksembourg	60.228
74	Kazakistan	7.857
114	Türkmenistan	3.838
137	Özbekistan	2.063
143	Kırgızistan	1.927
152	Tacikistan	1.356
174	Malawi	667

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2007.

Çizelge 3 verilerine göre dünyada en fazla KBMG'e sahip ülke Lüksembourg'dur. Orta Asya ülkeleri içinde yer alan Kazakistan yukarıda da açıklandığı gibi en yüksek KBMG'e sahip ülke konumundadır. Ancak sıralamada kendisine 7.857 dolarlık gelir ile 74. sırada yer bulabilmiştir. Bölge ülkelerinden Türkmenistan 114. sırada, Özbekistan ise 137. sırada yer almaktadır. Bölge ülkeleri içerisinde en düşük KBMG'e sahip olan ülke Tacikistan'dır. Çizelge 3'den de görüldüğü gibi, dünyada son sırada yer alan ülke Malawi'dir. Ancak Tacikistan sahip olduğu 667 dolarlık gelir ile bu ülkenin yalnızca 22 ülke üstünde kendine yer bulabilmektedir. Bölge ülkeleri içerisinde Kazakistan sahip olduğu doğal kaynak zenginliği nedeniyle ilk sırada yer almaktadır. Yine Türkmenistan için de benzer bir durum söz konusudur. Özbekistan ve Kırgızistan ise sahip oldukları zengin maden kaynakları nedeniyle daha üst sıralarda kendilerine yer bulabilmekteler. Tacikistan'ın son sırada yer almasının önemli nedenlerinden bir tanesi ülkenin tarım sektörü ağırlıklı ve çok fazla katma değer yaratamayan bir görünüme sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Çizelge 4'de ülkelerin İGE değerleri ile tüm dünya ülkeleri içindeki yerleri verilmiştir.

Çizelge 4. Orta Asya Ülkeleri İGE Değerleri ve Dünya Sıralaması İçindeki Yerleri

Ülkeler	1985	1990	1995	2000	2004	2005	2005 Yılı İtibarıyla Sıralamadaki Yeri
Kazakistan	..	0.768	0.723	0.736	0.774	0.794	73
Türkmenistan	0.724	0.713	109
Özbekistan	0.681	0.688	0.696	0,702	113
Kırgızistan	0.705	0,696	116

Tacikistan	0.700	0.697	0.631	0.627	0.652	0,673	122
------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-----

Kaynak: UNDP İnsani Gelişme Raporları

Çizelge 4'den de görüldüğü gibi, 1985–2005 döneminde İGE sıralamasında Orta Asya ülkeleri içinde en yüksek değere sahip olan ülke Kazakistan'dır. Tüm Orta Asya ülkeleri "Orta İGE Grubu"nda yer almaktadırlar. Bununla birlikte Kazakistan'ın, listeye dahil 177 ülke içerisinde ancak 73. sırada yer bulabildiği de ayrıca belirtilmelidir. Kazakistan'ı Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan izlemektedir.

Aşağıda Çizelge 5'de ise 1970-1975 ve 2000-2005 yılları için düzenlenen Orta Asya Ülkeleri doğumda yaşam beklentileri verilmektedir.

Çizelge 5. Orta Asya Ülkelerinde Doğumda Yaşam Beklentileri (Yıl)

Ülkeler	Doğumda Yaşam Beklentisi	
	1970-1975	2000-2005
Kazakistan	63.2	63.2
Türkmenistan	59.2	62.4
Kırgızistan	61.2	66.8
Özbekistan	63.6	66.5
Tacikistan	60.9	63.5

Kaynak: UNDP Human Development Report, 2006: 316-317.

Çizelge 5 verileri ışığında 1970-1975 ile 2000-2005 dönemleri doğumda yaşam beklentileri ortalamaları kıyaslandığında Orta Asya ülkelerindeki insanların doğumda yaşam beklentilerinde bir artış meydana gelmiştir. Yalnızca Kazakistan'ın doğumda yaşam beklentisi oranında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Özellikle 1980 yılı sonrası dönemde tüm dünyada sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükselmesi doğumda yaşam beklentisi süresinin artması bu sonucu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda yukarıda da ifade edildiği gibi Özbekistan'ın ölüm oranlarında son 10 yılda meydana gelen % 20'lik azalma, doğumda yaşam beklentisinin yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

Çizelge 6'da Orta Asya ülkelerinin doğumda yaşam beklenti süreleri açısından dünya sıralamasındaki yerleri verilmektedir.

Çizelge 6. Orta Asya Ülkelerinin 2005 Yılı Doğumda Yaşam Beklentileri ve Sıralamadaki Yerleri

Sıralamadaki Yeri	Ülkeler	DYB (Yıl)
1	Japonya	82.3
113	Özbekistan	66.8
114	Tacikistan	66.3
115	Kazakistan	65.9
117	Kırgızistan	65.6
130	Türkmenistan	62.6
177	Zambiya	40.5

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2007.

Çizelge 6 verilerine göre, 2005 yılında dünyada en fazla doğumda yaşam beklentisine sahip ülke Japonya'dır. Bu ülkede yaşayan insanlar ortalama 82.3 yıllık bir ömre sahiptirler. Orta Asya ülkelerinde doğumda yaşam beklentileri en yüksek ülke Özbekistan'dır. Yine bölge ülkeleri içerisinde en düşük gelire sahip ülke olan Tacikistan, doğumda yaşam beklentisi kriterine göre ikinci sırada yer almaktadır. Sıralamada Kazakistan üçüncü, Kırgızistan dördüncü ve Türkmenistan ise altıncı sırada yer almaktadır. Dünyada son sırada bulunan ülke ise Zambiya'dır. Söz konusu ülkede insanların ömrü ortalama 40.5 yıldır.

Aşağıda verilen Çizelge 7’de Orta Asya ülkelerinde yaşayan 15 yaş ve üzeri kişilerin okuryazarlık oranları verilmektedir.

Çizelge 7. Orta Asya Ülkelerinde Yetişkin Okur Yazarlığı (15 Yaş ve Üzeri)

Ülkeler	Yetişkin Okur Yazarlığı (%)		
	1990	2004	2005
Kazakistan	98.8	99.5	99.5
Türkmenistan	-	98.8	98.8
Kırgızistan	-	98.7	98.7
Özbekistan	98.7	-	-
Tacikistan	98.2	99.5	99.5

Kaynak: UNDP İnsani Gelişme Raporları.

Orta Asya ülkelerindeki yetişkin okur yazarlığı 1990-2005 döneminde artış göstermiştir. Bölge ülkelerinin, SSCB döneminde eğitim altyapıları sağlam tutulduğu için ülke vatandaşlarının eğitim seviyeleri genelde yüksektir. Tüm bölge ülkelerinde yetişkin bireylerin hemen hemen tamamı okur yazardır. Bu oranlar nedeniyle diğer İGE alt bileşenlerinde düşük sıralarda kendine yer bulan ülkeler, konu yetişkin okur yazarlığına geldiğinde daha üst sıralarda yer alabilmektedirler. Bu durumun ortaya konulabilmesi amacıyla Çizelge 8 düzenlenmiştir.

Çizelge 8. Orta Asya Ülkelerinin 2005 Yılı Yetişkin Okur-Yazarlıkları ve Dünya Sıralamasındaki Yerleri

Sıralamadaki Yeri	Ülkeler	Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı (%)
1	Gürcistan	100
8	Kazakistan	99.5
9	Tacikistan	99.5
16	Türkmenistan	98.8
18	Kırgızistan	98.7
139	Burnika Faso	23.6

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2007.

Dünyada yetişkin okuryazarlığı sıralamasında ilk basamakta Gürcistan yer almaktadır. Kazakistan ve Tacikistan sekizinci ve dokuzuncu sırada kendilerine yer bulurken, Türkmenistan 16., Kırgızistan ise 18. sırada bulunmaktadır. Özbekistan, ilgili veri eksikliği nedeniyle Çizelgeye alınamamıştır. Dünyada yetişkin okur yazarlığında son sırayı Burnika Faso almaktadır. Bu ülkede okur yazarlık oranı yalnızca % 23.6’dır.

Çizelge 9’da Orta Asya ülkelerinin okullaşma oranı ve dünya sıralamasındaki yerleri verilmektedir.

Çizelge 9. Orta Asya Ülkelerinin 2005 Yılı Okullaşma Oranları ve Dünya Sıralamasındaki Yerleri

Sıralamadaki Yeri	Ülkeler	Okullaşma Oranı (%)
1	Avustralya	113.0
18	Kazakistan	93.8
62	Kırgızistan	67.7
84	Özbekistan	73.8
*	Türkmenistan	73.0
98	Tacikistan	70.8

172	Nijerya	22.7
-----	---------	------

Kaynak: UNDP, İnsani Gelişme Raporları kullanılarak düzenlenmiştir.

* Türkmenistan verileri tahmini olarak hesaplandığı için sıralamadaki yeri verilmemiştir.

Çizelge 9 verilerine göre, dünyada okullaşma oranının en yüksek olduğu ülke Avustralya'dır. Kazakistan 18., Kırgızistan 62., Özbekistan 84., Tacikistan ise 98. sırada yer almaktadır. Son sırada ise % 22.7'lik oranla Nijerya yer almaktadır.

Ülkelerin piyasa ekonomisine uyumu Kazakistan ve Kırgızistan'da daha ileri düzeyde, Türkmenistan ve Özbekistan'da daha az bir düzeyde karma bir süreci göstermiştir. Ancak bazı ülkeler (özellikle Kırgızistan ve Tacikistan) hala ilk ekonomik şokun uzun süren etkisi altındadırlar. Yüksek borçların ağır yükü düşük kişi başına gelirleri ile gelişen ülkelerin en fakir ülkeleri arasında yer almaktadırlar. Piyasa kurumları ve kapasite yapısı bu ülkelerde yavaş ilerlemektedir (www.isgucdergi.org).

V.SONUÇ

Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde bu sürece kendilerini yeterince hazırlayamamışlardır. Sovyetler Birliği döneminde sosyalist planlama uygulamasının bir sonucu olarak her türlü organizasyon, merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilmekteydi. Merkezi yönetimin sanayi planlamasında üretimin her aşamasını başka bir ülkede gerçekleştirmesi, bağımsızlık sonrası ülkelerde var olan üretimi etkinlikten uzak hale getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Orta Asya ülkeleri için kendi kalkınma süreçlerini planlayacak bir yapı söz konusu olmamıştır.

Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları kendi zorlamaları sonucunda değil, merkezi devletin isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Orta Asya ülkeleri içinde devam eden etnik düşmanlık ve çatışmalar, bağımsızlık sonrası süreci olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Ülkelerin oluşan yeni döneme uyum konusunda yaşanan sorunlar beraberinde kimlik bunalımını getirmiştir. Kendilerini eski Sovyet döneminin koşullarına göre konumlandıran bireyler, yeni dönemin şartlarına uyum konusunda önemli sorunlar yaşamaktalar. Ayrıca piyasa ekonomisinin işlerliğinin tam anlamıyla sağlanamaması bir başka sorun grubunu oluşturmaktadır. Yine demokratik sivil toplum yapısının kurumsallaşamaması ve sıralanan diğer nedenlerle bölge ülkelerinin bağımsızlık sonrası gelişip kalkınmalarını sağlayacak atılımları atmaları mümkün olamamıştır.

Bölge ülkeleri günümüzde sahip oldukları enerji kaynakları rezervleri ile gelişmiş ülkelerin cazibe merkezi haline gelmişlerdir. Ancak bu potansiyel bölge ülkelerinde yaşayan insanların refah seviyelerinde önemli miktarda bir artışa neden olamamıştır.

Orta Asya ülkeleri içerisinde Kazakistan sahip olduğu zengin doğal kaynakları ile yoksulluk sorununu çözecek önemli potansiyele sahiptir. Ülke bu kapsamda yabancı yatırımcıların ilgisini de çekmektedir. Yatırımlar özellikle, sanayi sektöründe yoğunlaşmaktadır. Son dönemde artan petrol fiyatları, bu ilginin artarak devam etmesini sağlamaktadır. Kazakistan'a komşu olan Çin'in petrol talebinin artması ve iki ülke arasında inşa edilen petrol boru hattı neticesinde ülke gelirleri artış gösterebilecektir. Ayrıca ülke başkentinin Astana'ya taşınma süreci ülkeye gelen yabancı yatırımların miktarını artırmıştır.

Bölge ülkeleri içerisinde Türkmenistan'ın da önemli petrol ve doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, ülkenin elinde bulunan söz konusu önemli kaynakların pazarlamasını gerçekleştirmekte önemli sorunlar yaşamaktadır. Ülke bu nedenle son dönemde Rusya ve Ukrayna ile dağıtım anlaşmaları yapmak durumunda kalmıştır. Türkmenistan bağımsızlık sonrası ithal ikameci sistem uygulamasına geçmiştir. Bu dönemde uygulanan geniş çaplı sübvansiyonlar, kur ve fiyat kontrolleri yabancı yatırıma uygun olmayan bir ekonomik ortam yaratılmasına neden olmuştur.

Özbekistan tarım ağırlıklı bir ekonomi özelliği göstermesine karşın, ülkede önemli miktarlarda altın rezervi bulunmaktadır. Sahip olunan tarım potansiyeli daha fazla katma değer yaratır bir şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Ayrıca altının saf halde satılması yerine işlenmiş ürünler şeklinde satımı da ülke milli gelirini artırıcı bir etki meydana getirebilecektir.

Kırgızistan bölge ülkeleri içerisinde en fazla altın rezervine sahip ülke konumundadır. Bu özelliği nedeniyle dış ticareti içinde madencilik alt sektör olarak da altın sektörü büyük bir paya sahiptir. Ülkede üretim geri teknoloji araç ve gereçlere dayalı olarak gerçekleştirildiği için verimlilik son derece düşüktür.

Kırgızistan'da önemli termik santraller bulunmasına karşın altyapının eski olması nedeniyle yeni yatırımlar yapılması önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır.

Orta Asya ülkeleri içerisinde en yoksul ülke Tacikistan'dır. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni ülkenin tarımsal karaktere sahip olmasıdır. Bağımsızlık sonrası dönemde merkezi devlet örgütünden gelen sübvansiyonların kesilmesi tarım sektörünün gelişimini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yine bağımsızlık sonrasında ülke içinde yaşanan iç savaş ülke kaynaklarının daha da azalmasına neden olmuştur. Ülkede meydana gelen doğal afetler var olan dengesizliği daha da artırmıştır. Bu nedenle günümüzde Tacikistan, özel sektör için alt yapı çalışmalarına yönelerek makro ekonomik dengesini sağlamaya çalışmaktadır.

Orta Asya ülkeleri KBMG rakamları açısından bağımsızlıktan bu yana önemli artışlar kaydetmiş yine İGE değerleri açısından da bir aşama kaydetmişlerdir. Ancak yukarıda sıralanan nedenler ve piyasa ekonomisine uyumdan kaynaklanan sorunlar nedeniyle bu gelişim yeterli olmamıştır.

Bölge ülkelerinin yoksullukla mücadele konusunda önemli sorunlarının başında demokratik olmayan yönetim biçimleri gelmektedir. Demokrasi kültürün kısa bir sürede oturması mümkün değildir. Ancak bu kültürün yerleşmesi ülke yönetimlerinin demokrasiyi benimsemeleri ile başarılabilecektir. Orta Asya ülkeleri için demokrasi kültürünün kurumsallaşması önemli sorunların çözümü için anahtar rol görevine sahip gözükmektedir.

Yoksulluk kavramı artık yoksunluk ile birlikte kullanılır hale gelmiştir. Günümüzde yoksulluk; gerekli gelirden, iyi sağlık koşullarından, yeterli eğitim düzeyinden yoksun kalmak olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle Orta Asya ülkelerinin, sivil topluma daha fazla önem vermeleri, daha demokratik yönetim mekanizmalarını tesis etmeleri, var olan doğal kaynaklarını daha fazla yatırımla taçlandırılmaları, eğitim konusundaki altyapılarını sağlamlaştırılmaları, gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltılmaları lazımdır. Bu yolda daha planlı ve programlı bir büyüme modelinin benimsenebilmesi ve uygulanabilmesi gerekmektedir. Orta Asya ülkeleri, ancak bu sayede insanların yoksulluklarını azaltarak, refah seviyelerini yükseltebileceklerdir.

KAYNAKÇA

ARAS, Osman N. (2001). Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları: 314, İstanbul.

AYTAÇ, Ömer; İlhan, OĞUZ A. (2003). Türkiye'de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu, Yoksulluk Sempozyumu, Deniz Feneri Yardımlaşma Derneği Yayınları, Cilt: 2, İstanbul.

BİLGİN, Gazi (2002). Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Etkisi, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ocak Özel Sayısı, Ankara.

DPT, (2001). Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No: 2599, ÖİK: 699, Ankara.

DUMANLI, Recep (1996). Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.

EGELİ, Hüseyin Avni ve, Ömer Selçuk EMSEN (2002). Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme, Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Kitabı, 2-4 Mayıs, Bışkek.

GÜL, Hüseyin, vd., (2007). Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Politikaları, Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetim, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar- II, Uygulama, Editörler: H. Özgür ve M. Kösecik, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, ss. 246-283.

GÜL, Songül Sallan (2002). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, TODAİE Yayın No: 311, Ankara.

KAMALOV, İlyas (2007). Rusya'nın Orta Asya Politikası, Stratejik Analiz Dergisi, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, Eylül Sayısı, ss. 83-97.

KOMŞU, Ufuk Cem (2005). İnfomal Ekonomik Faaliyetler ve Türkiye'de Kent Yoksulluğu, İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, Haziran, ss. 130-158.

MALASHENOK, Victoria (2006). Kırgızistan'da Türkiye'nin ve Türklerin İmajı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ŞENSES, Fikret., (2003). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.

THE EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT (EBRD), (2007). Transition Report 2007, People In Transition.

TOWNSEND, Ian; KENNEDY, Steven (2004). Poverty: Measures and Targets, Research Paper, 04/23, Library House of Commons, March.

UNDP, (2001). Human Development Report 2000, Oxford University Press, New York, Oxford.

UNDP, (2002). Human Development Report 2001, Oxford University Press, New York, Oxford.

UNDP, (2006). Human Development Report 2005, Oxford University Press, New York, Oxford.

UNDP, (2007). Human Development Report 2006, Oxford University Press, New York, Oxford.

http://strateji.cu.edu.tr/TURK_DUNYASI/turk_dun_mak_1.asp (30.12.2007).

http://www.isgucdergi.org/index.php?p=arc_view&ex=179&inc=arc&cilt=6&sayi=1&year=2004 (25.12.2007).

www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf (11.12.2007).